

ARENİTÇİ POLİTİK YARGININ KANTÇI KÖKLERİ

Tuğba AYAS*

ÖZET

20. yüzyıl düşünce tarihinin önemli isimlerinden olan Hannah Arendt'in politik yargı düşüncesinin bilinen iki kaynağı Antik çağ filozofu Aristoteles'in phronêsis kavramı ve Aydınlanma dönemi filozofu Immanuel Kant'ın beğeni yargısıdır. Arendt, kendi siyaset felsefesini ve özellikle siyasi yargı anlayışını betimlerken Kantçı beğeni yargısına ve bu yargıya ilişkin sensus communis ve genişletilmiş zihniyet kavramlarına sıkça başvurmuştur. Siyasi yargıyı tümellerden bağımsız olarak betimlemek isteyen Arendt için Kant estetiğinin bu iki kavramının önemi büyüktür. Bu çalışma, Arendt'in, Kantçı transandantal estetik ile olan bağı bu kavramlar aracılığıyla incelemektedir. Arendt ile Kant arasındaki bu bağı incelerken yanıtı aranacak olan temel soru ise şudur: Arendt, aşkınsal Kant estetiğinin elemanlarını kendi ampirik politik yargısının temel taşları haline getirme çabası içinde Kant'ı detransandantalize etmiş midir?

Anahtar Kelimeler: Arendt, Kant, sensus communis, genişletilmiş zihniyet, beğeni yargısı.

(The Kantian Roots of The Arendtian Political Judgment)

ABSTRACT

The two known sources of political judgment in Hannah Arendt, a prominent thinker of the 20th century, are Aristotle's concept of phronêsis and Immanuel Kant's notion of judgment of taste. When Arendt delineates her political philosophy and her understanding of political judgment in particular, she repeatedly refers to the Kantian judgment of taste and its notions such as enlarged mentality and sensus communis. These two notions of the Kantian aesthetics are of great value for Arendt since she desires to describe a political judgment free from universals. This paper examines the link between Arendt and the Kantian transcendental philosophy through these two notions. While analyzing this link, the fundamental question to be answered is this: Does Arendt detranscendentalize the mentioned elements of the Kantian transcendental aesthetics for the sake of her own understanding of political judgment?

Keywords: Arendt, Kant, sensus communis, enlarged mentality, judgment of taste.

* İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi doktora öğrencisi, Sakarya Üniversitesi araştırma görevlisi.

Giriş

Hannah Arendt, totalitaryanizm, anti-semitizm ve insanlık suçları konusunda çarpıcı eserler vermiş ve 20. yüzyıl düşünce hayatını etkilemiş bir siyaset teorisyeni olarak tanınır. Bir Alman Yahudisi olan Arendt, 1933 yılında Nazi hükümetinin egemenliğindeki Almanya'yı terk etmek zorunda kalmıştır. Bu tarihten sonra hayatının geri kalan kısmını Fransa ve Amerika'da geçirmiş, bu sürede devrim, özgürlük, otorite ve modern çağ üzerine çok sayıda yazı yazmıştır.

Kısa yazıları dışındaki ilk önemli eseri *Totalitaryanizmin Kaynakları* (1951) adlı kitabıdır. Bu eserde Arendt, 20. yüzyıl totalitaryanizminin felsefi bir incelemesini yapar. Nazizm ile Stalinizmi bu yüzyılın iki büyük totaliter rejimi olarak tanımlayarak bu iki rejim özelinde totalitaryanizmi ustalıkla eleştirir. 1958 yılında ise yine büyük ilgi görmüş olan *İnsanlık Durumu* adlı eserini yayımlanır. Bu eserde, *vita activa* olarak adlandırdığı “üç temel insani etkinliği yani “emek, iş ve eylemi” ele alır.

Bu iki büyük eser dışında şiddet, özgürlük, siyasi yargı ve otorite üzerine de birçok yazı yazmış olan Arendt'e göre yazılarının amacı düşünmek konusunda tecrübe kazanmaktır. Fakat Arendt, neyi ya da hangi doğruları düşünmek değil, “nasıl” düşünmek konusunda merakı olduğunu da ekler. Yazılarının amacı geçmiş ile gelecek arasındaki uçurumu kapatmak değil, eninde sonunda gerçeğin kendini ele vereceği bu uçurumda gidip-gelmektir.¹

Arendt'e göre siyasetin öznesi olarak değerlendirildiği zaman her birey kaçınılmaz olarak, diğer bireylerin “var”lığını tanım gereği içinde barındırır. Yani bir başka deyişle, insan yapıp eden ve karar veren özne olarak daima bir çoğulluğu yani diğer öznelerin varlığını -en azından tanım düzeyinde-bünyesinde barındırır. Çünkü birey dünyada, yapıp etiklerini ya da kararlarını izleyen diğer insanların farkında olarak eyleyebilir. Bu anlamda politika, bireyin diğer bireylerle olan karşılıklı ilişkilerini göz önüne almalıdır. Karakterleri ne kadar farklı olursa olsun insanlara ait farklı fikirlerin varlığını ve bir arada var olabileceklerini düşünmemelidir.

Arendt'in siyaset felsefesi, düşünürün en temel eseri olan *Düşünme, İrade, Yargı*² üçlemesinden çıkarılabilir. Ancak bu üçleme düşünürün zamansız ölümü nedeniyle tamamlanamamıştır.³ Bu eserin son bölümü olan *Yargı*'ya

¹ Hannah Arendt, *Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought*. Penguin Classics, New York, 1993, s.14. Bu eser bundan sonra *BPF* olarak belirtilecektir. Bu esere yapılan atıflarda -Bahadır Sina Şener çevirisine verilen referanslar dışındaki tüm çeviriler şahsıma aittir.

² Thinking, Willing, Judging.

³ Düşünürün yargı üzerine yazacağı olası fikirlerini, Kant felsefesi üzerine verdiği derslerin yanı sıra ‘The Crisis in Culture: Its Social and its Political Significance’, ‘Truth and Politics’ and ‘Freedom and Politics’, (*Between Past and Future: Eight Exercises in*

başladığında Arendt'in temel sorunsalı düşünmenin, yargılama yetisiyle olan ilişkisine açıklık getirmektir. Düşünme edimi, mutlak olarak tekil bir edim olduğundan Arendt için her zaman Antik felsefenin yargıya üstün kıldığı salt tasarı alanını ifade eder. Bu nedenle Arendt tüm dikkatini evrensellerin hâkimiyeti altında olan düşünmenin, yargılama yetisi ile olan ilgisine vermiştir. Çünkü tarihte görüldüğü üzere insan dünyasında aklın almaz derecede korkunç, bilinen hiçbir ahlak yasasına uymayan olaylar gerçekleşebiliyordu. Böyle durumlar karşısında düşünme edimi genel geçer yasaların ya da prensiplerin ötesinde düşünebilmeli ve olayları kendi tekillikleri içinde, var olan hiçbir yasaya başvurmadan doğru şekilde değerlendirebilmeliydi. Fakat modern zamanların siyaseti bu yapıdan yoksundur Arendt'e göre. İşte bu temel probleme odaklanan Arendt, çözümün Aristoteles ve Kant felsefelerinde geçen bazı kavramları eklektik şekilde kullanarak politik eylem alanını yeniden tanımlamaktan geçtiğine inanıyordu.

Arendt ve Siyasi Yargı

Arendt'in yargı yetisine dair yazdıklarını ve siyasi yargı anlayışını kavramak oldukça güçtür. Çünkü Arendtçi akademisyenlerin sıklıkla belirttiği üzere düşünürün yargı yetisine ve siyasi yargıya dair düşünceleri, eylemek ile yargılamak arasında gidip gelir. Arendt, yargı yetisinin, yapan ile yargılayan ya da aktör ile izleyicinin yargılama gücünden hangisine karşılık geldiği konusunda kararsız görünür.

Aristoteles'in *Etik* adlı eserinin VI. bölümünde ele aldığı *phronêsis*⁴, edimde bulunana ait bir yargı iken Kant'ın üçüncü kritiği olan *Yargı Gücünün Eleştirisi*'nde ele aldığı refleksif yargı, izleyiciye ait olan yargıdır. Birinci durumda, yargı nasıl eyleyeceğimizi söylerken ikinci durumda, edimi ya da eylemi nasıl kavrayacağımızı ve ne şekilde değerlendireceğimizi belirtir. Aristotelesçi *phronêsis*, Arendt'in *Geçmişle Gelecek Arasında* adlı eserinde beliren yargı anlayışıdır.⁵ Kant üzerine verdiği derslerde ise düşünürün daha çok izleyici yargısına odaklandığı bilinir.⁶ Bu tartışma, felsefede aktör ve izleyici kavramları üzerinden yürütülür. Nasıl eyleyeceğimiz ve ortaya çıkan edimin neye göre yargılanacağı hususlarının nasıl uzlaştırılacağı Arendt'in ve daha sonrasında Arendt'in teorisini geliştirmek isteyen akademisyen ve düşünürlerin de temel sorunsalı olmuştur.

Political Thought) başlıklı yazılarından tahmin etmek Arendtçi akademisyenlerin sıkça başvurduğu bir yöntemdir.

⁴ Aristocu anlamda trajik edimin dayanak noktası ya da basiret.

⁵ *BPF*, s.222-223.

⁶ Arendt, *LKP*, s.63.

Arendt, *İnsanlık Durumunda*, emek, iş ve eylemi içeren *vita activa* dediği yaşamın, düşünseli ve tasarlanmış olanı belirten *vita contemplativa*'ya kurban edildiğini savunur. Ona göre, bu durumun suçlusu Antik çağ filozofu Platon'dur. Platon, düşünceyi duyumsala tercih etmiş ve insan zihnini tümellere mahkûm etmiştir. İnsan edimleri, mutlak gerçeklerin soyut dünyasına kıyasla değersiz ve üstelik yanıltıcıdır Platon'a göre. Arendt, Platon metafiziğinin düşünceyi (*theoria*) edime (*praxis*); bilgiyi (*epistême*) ise fikre (*doxa*) üstün tutarak insan yaşantısını tümellerin basit bir aracı haline getirdiğinden yakındır.⁷

İnsanlık Durumu'nda Arendt, işte bu durumu tersine çevirmeye çalışır. Bu nedenle, bu eserinde ele aldığı yargı gücü, Platon felsefesinde arka plana itilen politik aktörün ya da edimde bulunan bireyin siyasi yargı gücüdür.

İnsanın aktif yaşamının, yani edimlerinin toplamı olan yaşamın, amacı önceden tümeller tarafından çoktan belirlenmiş olan düşünsel yaşama indirgenmesine karşı çıkan Arendt, Aristoteles'in *phronêsis* kavramında "nasıl eylemeliyim?" sorusunun yanıtını arar. Çünkü Aristotelesçi *phronêsis* bir amacı değil, o amacı gerçekleştirmek için hangi edimlerde bulunmamız gerektiğini belirlemektir. Aristoteles'e göre, amacı belirleyen erdemdir (*virtue*) ve *phronêsis*, edimsel zihnin mükemmelliğini, yani pratikteki bilgeliği temsil eder. Arendt, insanın siyasi yaşamında, politik bir varlık (*zoon politikôn*) olarak yargıda bulunurken *phronêsis* yardımıyla doğru yargıda bulunabileceğine inanmıştır.

Arendt'in *İnsanlık Durumu*'ndan sonra siyasi yargı konusunda yazdıkları kısa yazılarına halinde bulunur. Düşünürün *Yargı* adlı eserinin yarım kalması da Arendtçi siyasi yargı anlayışına odaklanan akademisyenlerin kutuplaşmasına yol açmıştır. Var olan yazılarda aktörün yargısı ile izleyicinin yargısı çoğu zaman iç içe geçmiş haldedir. Bu durum önde gelen Arendtçi akademisyenlerce düşüncelerinin bazen çelişkili bazen de iki başlı olarak nitelenmesine neden olmuştur. Örneğin, Richard Bernstein (1986), düşünürün yargı gücü konusundaki görüşlerinin açık bir çelişki içerdiğini belirtir. Ona göre yargı, bir fakülte olarak hem edimde bulunan bireye, yani ajana seslenirken hem de izleyiciye, yani katılımcı olmayan bireye hitap eder⁸. Bu görüşü paylaşan ve Arendt felsefesinde iki tür yargı olduğunu söyleyen bir başka isim ise Ronald Beiner'dir.

Beiner, Arendt'in, Kantçı siyaset felsefesi üzerine verdiği derslerini bir kitapta toplamış ve kitabın sonunda bu dersleri yorumlayan bir yazı kaleme almıştır. Ona göre, 1971 yılına kadar Arendt'in yargı fakültesi üzerine yazdıkları dağınık haldedir ve bu yazılarda yargı fakültesi *vita activa* ("etkin olarak bir

⁷ Arendt, *The Human Condition*, s.185.

⁸ Richard Bernstein, *Philosophical Profiles: Essays in a Pragmatic Mode*, PA: University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1986.

şeyler yapmaya yöneldiği ölçüde insani yaşam”⁹) bağlamında ele alınır. Başka bir deyişle bu yazılar, siyasi aktör olarak edimde bulunan insana ve insanın edimde bulunmasına yardımcı olacak *genişletilmiş zihniyet* kavramına odaklanır. Fakat bu tarihten sonra Arendt yargı yetisini izleyicinin perspektifini dikkate alarak incelemeye başlar. Yani, Arendt felsefesi 1970’lerden itibaren, *genişletilmiş zihniyet* ve politik öznenin temsili düşüncesinde -eylemi yapan kişi olarak- öznenin değil izleyicinin, tarihçinin ya da hikâye anlatıcısının geriye dönük yargı anlayışını ele almaya başlamıştır.¹⁰

Önceleri politik hayatın bir özelliği olarak görülen yargı gücü, düşünürün daha sonraki çalışmalarında zihnin bağımsız bir yetisi olarak belirir. Beiner buna dayanarak, Arendt’te yargının kılışsal (*practical*) ve salt düşünsel (*contemplative*) olarak ikiye ayrıldığını belirtir. Salt düşünsel yargı, arı bir zihinsel aktiviteye karşılık gelir. Kılışsal yargı ise bir siyasi aktörler çoğulunun uyum içinde kamusal alanda eylemesi anlamına gelir.¹¹

Majid Yar, Arendt’te izleyici ve aktöre ait olan iki ayrı tür yargı olduğunu iddia eden bir başka isimdir. Ona göre, bu yargılar tıpkı Janus’un¹² iki yüzü gibi farklı yönlere bakar: Biri geleceğe, diğeri ise geçmişe.¹³ Fakat Arendt, Kant derslerinin (*LKP*) 13. oturumunda bu iki yargının uzlaşabileceğine işaret eder. Ona göre, insanlara medeni ya da insancıl denilebilmesi için her bir bireyin beşer olduğu fikri, insanların yalnızca yargılarının değil aynı zamanda edimlerinin de prensibi haline gelmelidir. Yani Kantçı anlamda *sensus communis* çerçevesinde diğer insanları da düşünceye dâhil edip eylesek politik aktör ve izleyici tek vücut haline gelir; aktörün düsturu ile yargıda bulunan izleyicinin “standart”ı, yekpare olur.¹⁴ Arendt, bu yorumu yaptığı derste Aristotelesçi basiret kavramına değinmez. Fakat *Geçmişle Gelecek Arasında* adlı eserinde, Kant’a göre yargı yetisinin sadece bireyin kendi bakış açısından değil, aynı zamanda ilgili bulunan herkesin bakış açısından bakabilmesi olduğunu belirtir ve bu durumun Antik

⁹ Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.57.

¹⁰ Ronald Beiner, “Interpretive Essay”, *Hannah Arendt: Lectures on Kant’s Political Philosophy*, The University of Chicago Press, Chicago, 1982; s. 91. (Bu eser buradan sonra *LKP* olarak belirtilecektir). David Marshall ise Arendt’in ancak 1955 ve 1957 yılları arasında Kantçı yargıya ilgi duymaya başladığını bu tarihten önce ise özellikle 1952–1953 yılları arasında daha çok Hegel ve Aristo’dan etkilendiğini yazar (“The Origin and Character of Hannah Arendt’s Theory of Judgment”, *Political Theory*, Vol. 38, No:3, 2010, s.369).

¹¹ a.g.e.,s.93.

¹² Roma mitolojisinde başlangıçların ve geçişlerin tanrısıdır. İki yüzü vardır ve yüzler birbirinden farklı yönlere bakar.

¹³ Majid Yar, “From Actor to Spectator: Hannah Arendt’s ‘Two Theories’ of Political Judgement”, *Philosophy Social Criticism*, Vol.26, No. 1, 2000, s.22.

¹⁴ Arendt, *LKP*, s.75.

Yunan'da bir devlet adamının başlıca erdemi olan basiret yani *phronêsis* ile benzer bir anlam taşıdığını ifade eder.¹⁵

Bu çalışma Kant estetiğinin Arendt'in siyasi yargı kavrayışı üzerindeki etkilerini incelemekte olduğu için bir sonraki bölüm, Arendt'in Kant'a ait bazı kavramları kendi düşüncesine nasıl uyarlamaya çalıştığını inceleyecektir.

Arendt ve Kantçı Yargı Yetisi

Arendt'in Kant'ın yargı anlayışına dair düşüncelerini 1966 yılında Chicago'da ahlak felsefesi üzerine verdiği derslerin yanı sıra 1970 yılında New School Sosyal Araştırma merkezinde güz döneminde Kant felsefesi üzerine verdiği bir dizi dersten öğreniyoruz. Bu dersler boyunca Arendt, Kant'ın yazılmamış- siyaset felsefesi hakkındaki görüşlerini açıklar. Ronald Beiner'in 1989 yılında *Hannah Arendt: Lectures on Kant's Political Philosophy*¹⁶ başlıklı kitapta toplamış olduğu bu dersler bu konudaki edebiyatta bir başucu kitabıdır.

Arendt'in Kantçı felsefeden hatırı sayılır biçimde etkilendiğini söylemek yanlış olmaz. Arendt'e göre Kant, Platoncu öznenin ayaklarının altındaki sağlam zemini kaydırmış, düşünce ile varlık arasındaki güvenli bağlantıyı yok etmiştir. Artık, birey dışında her şey sorgulanabilir. Tümel ve mutlak kavrayış öylesine şiddetli sarsılmıştır ki Schelling'in de belirttiği gibi artık tümeller yoktur. Tüm vurgu, otonom insan öznesindedir. Tüm önkabuller ve mutlak töz inancı reddedilmiştir. Tüm bu gelişmeler nedeniyle Kant, "Fransız Devrimi filozofu" takma adını hak eder.¹⁷

Arendt, verili ya da önceden kabul edilmiş tümellere, yasalara ve kurallara karşıdır. Bu nedenle, dünya ile insan arasında önceden belirlenmiş bir ilişki olduğu fikrini yıkan Kantçı düşünceyi yakından takip eder. Kant varlığı verili olarak kabul ettiği için yani sadece görünenin bilinebileceğini ve dolayısı ile bu dünyanın bir görüngüler dünyası olduğunu iddia ettiği için Arendt tarafından eleştirilir. Arendt'e göre Kant bu hareketi ile olası başarısını gölgelemiş ve insan öznesini Varlığın (*Being*) kölesi haline getirmiştir.¹⁸ Fakat filozofun üçüncü kritiği bu durumu düzeltebilir.

Yargı Gücünün Eleştirisi (1791) yalnızca güzeli ya da yüceyi konu alan estetik temalı bir eser değildir. Bu kritik aynı zamanda, insanın yargı fakültesini estetik yargı dışında politik yargı için nasıl kullanması gerektiğine dair yol gösterici olabilir. Çünkü Kantçı metafiziğin ya da etiğin aksine estetik evrensel yasalara ya da prensiplere göre işlemez. Ulaştığı yargılar, metafizik alan yargıları

¹⁵ BPF, s.221-22.

¹⁶ *Hannah Arendt: Kant'ın Siyaset Felsefesi Üzerine Dersler*.

¹⁷ Hannah Arendt, *The Promise of Politics*, Schocken Books, New York, 2005, s.171.

¹⁸ Hannah Arendt, "What Is Existenz Philosophy?" *Partisan Review*, Vol. 13, No:1,1946, s.41.

gibi mutlak olmak zorunda değildir. Yargı fakültesinin estetik yargıları, refleksif yargı kategorisine tabidir. Refleksif yargı ise spontan ve evrensel yapıdan bağımsız olarak çalışabilir. Evrensel zihin yasalarına ya da kategorik imperatife inanan Kant, hiçbir zaman estetik yargının siyasi bir bağlamı olabileceğini yazmamış olsa da Arendt, estetiğin bu bağlamda okunabileceğini belirtir.¹⁹

Arendt'in bakış açısına göre evrensellik zorlayıcı ve hatta son kertede barbardır. Bu nedenle, onun için, siyasi yargıyı anlarken Kant estetiğinin sunduğu özgürlükçü yapıdan yararlanılabilir. Ancak Arendt'in, politik yargısını betimlerken başvurduğu tek kaynağın Kantçı beğeni yargısı olduğunu iddia etmek de şüphesiz Arendt düşüncesini indirgemek tehlikesini taşır.

Arendt, *Düşünmek* adlı eserinin girişinde, Kant, *Yargı Gücünün Eleştirisi*²⁰ ni yazana kadar yargı fakültesinin daha önce hiçbir büyük düşünür tarafından ele alınmadığını belirtir. Arendt'in, Kantçı yargı üzerine yaptığı en kapsamlı yorumları ise Kant'ın siyaset felsefesi üzerine verdiği ve ölümünden sonra bir kitap halinde basılan derslerinde buluyoruz.

Arendt, bu derslerde Kantçı yargı gücünü ve bunu konu edinen üçüncü kritiği, filozofun hiç yazmadığı ve aslında-Arendt'e göre- yazmasına gerek kalmadığı siyaset felsefesi eseri olarak okumak niyetindedir.²¹ Bu dersler ve Arendt'in siyasi yargı gücü üzerine yaptığı yorumlar, düşünürün 1975 yılında ani ölümü ile Arendt literatüründe ve Arendt'in siyaset felsefesinde muazzam bir önem kazanır. Zira daha önce de değinildiği üzere Arendt o tarihlerde *Düşünme, İrade, Yargı* üçlemesinin son ayağı olan *Yargı'yı* yazmaktadır. Bu nedenle, Arendt'in siyasi yargı üzerine yazacak olduklarının Kantçı beğeni yargısından ve üçüncü kritikten çıkarsanabileceği varsayılmıştır. Böylece, Arendt'in, Kant'ın siyaset felsefesi üzerine verdiği dersler, gerek Kant'ın siyaset felsefesi ile gerekse Arendt'in yargı gücü hakkındaki olası fikirleri ile ilgilenen akademisyenler için vazgeçilmez bir kaynak oluşturur.

Kant, estetiği konu alan üçüncü kritiği *Yargı Gücünün Eleştirisi*'nde anlık (*Verstand*) ve us (*Vernunft*) arasında bir köprü kuracağına inandığı yargı (*Urteiskraft*) fakültesini ele alır. Kant'ın birinci kritiği olan *Arı Usun Eleştirisi*'nde yargı fakültesi ya da yargı gücü, içkin bilişsel bir kapasitedir. Bu

¹⁹ Hannah Arendt, *LKP*, s.19.

²⁰ Kant'ın bu eseri buradan sonra *CJ* şeklinde belirtilecektir.

²¹ Patrick Riley ve Robert Dorstal gibi bazı Kantçılar, Arendt'in Kant'a ihanet ettiğini, Kant'ın bir siyaset felsefesinin olduğunu ve Arendt'in Kant'ın politik yazılarını ve özellikle *Pratik Usun Eleştirisinde* yer alan *Adaletin Metafizik Unsurları* adlı bölümü görmezden geldiğini savunur. Bkz. Patrick Riley, "Hannah Arendt on Kant, Truth, and Politics," in *Essays on Kant's Political Philosophy*, ed. Howard Williams, University of Chicago Press, Chicago, 1992, s. 305; Robert Dorstal, "Judging Human Action: Arendt's Appropriation of Kant," *The Review of Metaphysics*, Vol.17, 1984, s. 725ff.

kapasitenin en önemli özelliği, spontane olabilmesidir.²² Bu fakülte, bilişsel olarak tikelleri tümellerin altında düşünebilme yetisidir. Yargı fakültesinde bu yargı türü kati (*determinate*) yargı olarak belirir ilk kritikte. Kati yargılar, bilgi veren ve kesinlik taşıyan yargılardır. Bu yargı türü, tümel kavramlar sayesinde tikelleri tanıyıp kategorize edilebilmeye olanak tanır.

Üçüncü kritikte karşımıza çıkan bir diğer yargı türü ise refleksif yargıdır. Refleksif yargı, kati yargının aksine tümel kavramlar olmadan da bir tikel üzerine düşünebilmektir. Arendt'in asıl odağı olan estetik yargı ise bir refleksif yargı türü olarak belirir Kant felsefesinde ve temeli duyumdur. Bu yargı, kati yargılar gibi evrensel bir yasaya tabi değildir. Evrensel, zorunlu bir yasadandır fakat kendi çalışma prensibine sahiptir. Kant, estetik yargıyı hoş bulunanın (*agreeable*) yargısı, güzelin (*beautiful*) yargısı ve yücenin (*sublime*) yargısı olarak üçe ayırır.

Bu üç yargıdan hoş olanın yargısı, kişisel zevkleri ifade eder. Kant'ın aynı zamanda beğeni (*taste*) yargısı diye adlandırdığı güzel yargısı ise evrensellik iddiası taşır. Kant'a göre güzel yargısına, bir nesnenin biçiminin anlık ve imgelem fakülteleri arasında tetiklediği bir özgür oyun sayesinde ulaşılır. Güzel yargısı, bu özgür oyun sırasında iki fakülte arasında yakalanan uyum ve bu uyumun neticesinde hissedilen memnuniyet hissinin sonucudur (*CJ* §9). Yani bir başka deyişle, güzel diye adlandırılan nesnenin biçimi bizim bilişsel fakültelerimiz arasında harmoni ile sonuçlanacak kuralsız ve ani bir oyunu tetikler. Buna dayanarak Kant, güzel yargısının evrensel bir karakter taşıdığını belirtir. Ona göre güzel yargısı, çıkarsız ve nedensizdir, amaçsız bir amaçlılık taşır, ayrıca hem sübjektif ve hem de evrenseldir (*CJ* §10–14). Arendt'e göre Kantçı yargı fakültesinin öne çıkan özelliği genel olarak tümellere bağımlı olmaması yani tikellerle düşünebilmesidir. Güzel yargısı da güzel tümeline bağlı olmaksızın yargılanan nesnenin biçimine ilişkin bir yargıdır. Her düşünen özünde ortak olan anlık ve imgelem fakültelerinin anlık bir özgür oyunun sonucu olan harmoni ve bu harmoninin yarattığı memnuniyet hissine binaen varılan güzel yargısı, güzel tümeline bağlı olmadığı halde kendi içinde bir evrensellik taşır. Bu yapısı nedeniyle de her insan güzel bulduğu şeyin diğer insanlar tarafından da güzel bulunmasını bekler. Fakat her güzel yargısı, yine de tikeldir. Bir “güzel” genellemesine yol açmaz ama yine de örnek (*exemplary*) niteliği taşır.

Arendt'e göre Kantçı güzel yargısının bir prensibe dayalı olarak fakat tümellerden bağımsız şekilde tekil olması, siyasi yargı için önemli bir temel özelliktir. Bu nedenle Kant'ın güzel yargısında odaklandığı nokta, önceden verili

²² Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, trans. & ed. Paul Guyer ve Allen W. Wood, Cambridge University Press: Cambridge, New York, 2007, (A69/B94).

olan değerler kümesi olmadan yargılama edimini nasıl gerçekleştireceğimize.²³ Böylece, *The Life of Mind* adlı eserinde, kendisini meşgul eden “nasıl yargılarım?” sorusuna yanıt bulmak amacıyla Kantçı yargı gücü kavrayışına başvurur. Fakat her ne kadar Kantçı refleksif yargı heyecan verici olsa da Arendt’in tasarladığı üç fakülteden oluşan insan zihni teorisi için eksik kalacaktır.

Arendt’e göre yargı, düşünmenin tekillere uygulanmasıdır. Başka bir deyişle, yargı, düşünmenin dünyada vücut bulmuş halidir.²⁴ Ona göre kati (*determinate*) yargılar, düşüncenin prensiplerinin belirli bir tekil olaylar setine ne zaman ve nasıl uygulanacağına karar verir. Refleksif yargı ise bize rehberlik yapacak genel-geçer kurallar olmadığında ya da var olan fikrimiz diğer insanlarla uyuşmadığında doğruyu yanlıştan, güzeli çirkinden ayırmamızı sağlayan yargı gücüdür.²⁵ Bu durum, özellikle Eichmann duruşmasını değerlendiren Arendt için çok önemlidir. Mutlak yargı, Aristotelesçi *phronesis* ise yani erdemin belirlediği amaca uygun olan tekil yol hakkında karar vermek ise, Kantçı refleksif yargı da dünya rayından çıktığında bizi genel geçer kuralların yokluğunda doğru davranmaya yöneltecek yargıdır. İşte Eichmann davasında da, Arendt’e göre, totaliter rejimin baskısı altında iken bile doğru yargıda bulunmak bu refleksif yargı ile mümkün olabilirdi. Bu durumda, her bir tekil olay, tümel yasaların yokluğunda, kendi içinde refleksif yargı ile değerlendirilebilirdi.²⁶

Sensus Communis ve Genişletilmiş Zihniyet

Arendt’e göre *sensus communis* ve *genişletilmiş zihniyet (enlarged mentality)* kavramları Kantçı refleksif yargının siyasi yargı için merkezi önem taşıyan iki kavramıdır. Bu iki kavram da, Arendt’in vurguladığı bireyin tekil olarak değil, daha ziyade bir çoğulluk olarak anlaşılması gerektiği fikrine uygundur. İkisi de bireyin, refleksif yargı gücünü kullanırken bir toplumun üyesi olduğu bilinci ile hareket ettiğine ve yargı gücünü diğer bireylerin potansiyel düşüncelerini de içine alacak biçimde genişlettiğine işaret eder.

Arendt, Kant’ın kullandığı bu iki terimden *sensus communis* için kendine özgü bir yorum yapar. Bu terimin aslında sağduyu (*common sense*) yerine bir topluluğun ya da komünitenin duyusu (*community sense*) olarak okunması

²³ Annelies Degryse, “Sensus Communis as a Foundation for Men as Political Beings: Arendt’s Reading of Kant’s Critique of Judgment”, *Philosophy and Social Criticism*, Vol. 37, No.3, 2011, s.349.

²⁴ Hannah Arendt, *The Life of Mind*, Secker & Warburg: London, 1978, s. 193. Bu eser bundan sonra *LM* kısaltması ile belirtilecektir.

²⁵ *LM*, s. 193.

²⁶ Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*, Penguin: New York, 1994, s.295.

gerektiğini yazar: “Terimin Latincesini kullanarak Kant, burada [*sensus communis* ile] şunu ima etmiştir: bizi bir toplumun içine yerleştiren bir ekstra duyu- bir ek zihinsel kapasite (Almanca: *Menschenverstand*)”.²⁷ Bu ‘ekstra’ duyu, insana mahsus bir duyudur ve insanların zihinlerini yeni düşüncelere ya da diğer bireylerin düşüncelerine açabilmesinin anahtarıdır. Bu insana özgü özellik, insan hayatında o kadar merkezi bir öneme sahiptir ki bu özellik olmadan iletişim olmaz.²⁸ Bu durumda şu söylenebilir: Ortak akıl, yani *sensus communis* Arendt’in düşüncesinde bir komünite duyusuna dönüşür. Arendt’e göre bu duyu, bireyin yargı yetisinin önemli bir parçasıdır. Hatta yargıya münhasır bir geçerlilik kazandıran da bu ortak zihin kavrayışıdır.²⁹ Aristotelesçi *zoon politikon*, yani insan bir tür sosyal hayvandır kavrayışından hareket eder Arendt ve *sensus communis* kavramını kendine has yöntemiyle okur: İnsan ihtiyacı olduğu için diğerlerine yönelmez, aksine insan zihni *a priori* olarak diğer insanlara bağımlıdır. Bu nedenle insan, yalnızca ihtiyaçtan ötürü sosyal değildir. İnsan sosyal olmak zorunda olduğu için sosyaldir: insanlar aynı zamanda zihinsel olarak da kaçınılmaz şekilde birbirlerine bağımlıdır. Böylelikle, Arendt çarpıcı şu sonuca ulaşır: Çoğulluğu koyutlayan bizim zihinlerimizdir.³⁰

Arendt’e göre kamusal alanda gözlemlediğimiz politik davranış, kişinin zati benliğinin (private self) bir ifadesi sonucu oluşmaz. Aksine, bu olay, “hikâye”si onu izleyenlerin yaptığı yorumlar sonucunda ortaya çıkan şeydir. Yani, Arendt’in deyişiyle: “Hiç kimse kendi hayat hikâyesinin yazarı değildir”.³¹ Bu düşünceye göre politik yargı, bir topluluğun yargısını-yani çoğul yargıyı- bireyin politik yargısının temelini yerleştirir. Dolayısıyla Arendt için politik yargı kaçınılmaz olarak çoğul bir yapıdadır. Birey, asla bir “tek” kişi olarak politik bir yargıda bulunmaz. Her zaman, bir topluluğa ait olduğunu bilerek yargılar. Çünkü Arendt’e göre beş duyu organımızın deneye dayalı dünyayı bizim için mümkün kılması gibi, *a priori* bir mekanizma olan ortak akıl da (*sensus communis*) politik yargıyı birey için olanaklı kılar. Bu şekilde baktığımızda, *sensus communis*’in Arendt’in yargı teorisinde ne kadar merkezi olduğunu görebiliriz. Gerçeğin zorlayan yapısından ve istencin mutlak birliğinden bağımsız olan bu “ekstra” duyu, ifade (*speech*) ve iletişim ile birleşince politikayı olanaklı kılar ve dahası, insanı bir politik varlık olarak belirler. Tüm bunları izleyerek Arendt’e göre neden politikanın öznesi olan insanı sadece birey olarak değil, çoğul olarak düşünmemiz gerektiğini daha iyi kavrayabiliriz.

²⁷ LKP, s. 70.

²⁸ a.g.e., s.70.

²⁹ a.g.e., s. 72.

³⁰ Degryse, a.g.e., s.351.

³¹ Hannah Arendt, *The Human Condition*, The University of Chicago Press: Chicago, 1958, s.55. Bundan sonra bu eser HC olarak belirtilecektir.

Bazı Arendtçi akademisyenler, Arendt'in çoğulluk fikrini yakalamak için Kant'a başvurmasını sorunlu bulur. Örneğin, Andrew Norris, Arendt'in refleksif yargıdan faydalanmak için Kant'a başvurmasının yararsız olacağını yazar. Ona göre Kant'ın politik yargısı, epistemolojisine sıkı sıkıya bağlıdır. Bunun sonucunda Kant, siyaset felsefesinde deontolojik yaklaşımının faydasını göremez ve çoğulluk fikrini ıskalar.³² Dahası Arendt, Kant'a başvurarak *sensus communis*'in aşkınsal (*transcendental*) bir düzlemde kalmasını kabul etmiş olur. Bu da kendisinin son derece önem verdiği tarafsızlık ilkesinin evrensel bir kurala bağlanması ile sonuçlanır. Onun istediği, dünyevi ve tarihsel olayların, çoğunluğun yorumuna uygun olacak şekilde ortak zihin sürecinde yargılanmasıdır. İşte bu nedenle evrensel olmayan Kantçı güzel yargısına başvurur. Önyargıdan bağımsız olan ve dilin hegemonyasını önceleyen bir alanı ifade eden Kantçı güzel yargısı, tarafsız olması nedeniyle Arendt'ten övgü alır. Kantçı özne, güzel yargısında bulunurken bu yargının evrensel olduğuna emindir ve diğer insanların da aynı yargıda bulunacağı beklentisi içindedir. Arendt politik yargısını tanımlarken, toplumun bir üyesi olduğunun bilincinde ve beklentisinde olan Kantçı öznenin tarafsız bir estetik yargı üretebilmesine odaklanır. Yani Arendt'in Kant'ta aradığı "dünyevi gerçeklik", *a priori* ya da aşkınsal bir düzlemde değil, bir komüniteye ait olduğunu bilen ve bu bilinçle yargılayan bireydedir.

Arendt "Hakikat, Doğruluk ve Siyaset" adlı yazısında hakikat ile siyasi yaşamın uzlaşamayacağını belirtir. Bu durumun temel nedeni hakikatin olgusal olması ve tartışmaya meydan vermemesidir. Hakikat, mutlak ve yaklaşımları değil var olanı dikkate alır. Buna karşın siyasi yaşam için tartışma ortamı elzemdir. Buna göre,

Siyasi düşünce temsilidir. Belli bir meseleye farklı bakış açılarından bakarak; o sırada orada bulunmayan kimselerin bakış açılarını kafamda canlandırarak bir görüş oluştururum; yani onları temsil ederim... Burada olan şudur: Fiiliyatta "Ben" olmadan ama kimliğimi/tamlığımı da yitirmeden (var) olmak ve düşünmek.³³

Zihnimizi diğer insanların olası düşüncelerine açmak yani düşünceyi genişletmek ya da geniş düşünmek, Arendt'in Kant estetiğinde beğendiği ikinci önemli unsurdur. *Genişletilmiş zihniyet* de ortak akla dayanır ve düşünceyi, diğerlerinin düşüncesini de içine alacak biçimde genişletmeyi içerir.

Arendt, Kant'ın *genişletilmiş zihniyet* dediği şeyin başka türlü bir düşünme olduğunu yazar. Yargı yetisi, başkalarının potansiyel onayını varsaydığı için safi bir akıl yürütme ya da "'ben' ile 'kendi' arasında geçen bir dialog değildir" diye yazar Arendt ve devam eder: "Kafamı toplarken yalnız bile

³² Norris, a.g.e., s.168.

³³ Hannah Arendt, *Geçmiş ile Gelecek Arasında*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 290.

olsam', [yargı yetim] önceden tanıdığı ve sonunda mutlaka belli bir anlaşmaya varmak zorunda olduğu birileriyle öngörölmüş [farazi] bir iletişim içinde bulur" kendini.³⁴

Norris'e göre bu iki nosyonun dışında Arendt'in kendi politik yargı anlayışını oluşturabilmek için Kant felsefesinde başvurduğu diğer üç temel öge şunlardır: Estetik yargının "iletişebilme" özelliği; insanlık tarihinin temelinde yatan "sosyallik"; ve Aydınlanma felsefesinin vazgeçilmez ögesi "kamusallık". Tüm bu Kantçı kavrayışlar, Arendt'in geliştirmek istediği hem çoğulculuğa hem de tarafsızlığa yer açabilecek bir sağduyu modeli için son derece merkezidir.³⁵

Kant'a göre- herhangi bir kavrama dayanmayan- estetik yargının iletişibilme özelliği, bu yargıya neden olan temsilin aynı zamanda genel idrak kurallarına da uymasına dayanır (*CJ* §9). Yani imgelem ve anlık arasında gerçekleşen *özgür oyun*-kavrama dayalı olmasa da- estetik bir yargıya yol açan nesnenin biçiminin genel idrak kurallarına uygun olarak deneyimlenmesinin bir sonucudur. Bu iki fakülte arasındaki uyum, nesnenin sadece biçimi üzerinden yakalanan bir uyumdur. Bu durumda, Kantçı estetiğe göre öznel ve aynı zamanda evrensel olan beğeni yargısının iletişibilme özelliği, yine Kantçı epistemolojiye sıkı sıkıya bağlıdır. Tüm insanlık aynı zihin yapısını paylaştığı için, bu yargının her insan için geçerli olması beklenir. Bu bağlamda, Kantçı anlamda bir iletişibilme özelliği Arendt'in aradığı evrensel ve dolayısı ile sınırlayıcı tümellik ya da evrensellik çerçevesinden bağımsız olan özellik değildir. Ancak, Arendt beğeni yargısının bu özelliğini tüm insanlardaki ortak zihin yapısına değil, insanın sosyal bir varlık olması nedeniyle düşüncelerini paylaşma isteğine bağlar.

Arendt'in Kant'ta başvurduğu "sosyallik" ilkesi ise Kant tarafından, doğasına istinaden topluma meyilli olan insanın, doğuştan gelen bir özelliği olarak ortaya atılır (*CJ* §41). Fakat Kant'a göre, insan bir birey olarak yalnız başına yaşama isteği nedeniyle aynı zamanda "asosyal bir sosyallik" (*unsociable sociability*) durumunu barındırır kendinde. Yani insan, hem bir topluma ait olma hem de yalnız yaşama arzusu içindedir. Kant'a göre, bu durum insan doğasına içkindir. Arendt için ise politik yargının tümellerden bağımsız olarak toplum iradesi ile onanmış olabilmesinde bu sosyallik ilkesinin önemli bir yeri vardır.

Arendt'e göre yine bu ilke ile kamusal ilkesi arasında sıkı bir bağ vardır. Kant'ın "Aydınlanma Nedir?" (1784) adlı yazısında yer verdiği "aklın kamusal kullanımı", bireyin düşüncelerinin geçerli olup olmadığını test edebilmesi açısından önemli bir edimdir. Kant'a göre, bu paylaşım ve iletişim bizi aynı zamanda batıl inançlardan kurtarabilir ve bu bağlamda bireyin "aydınlanmış" bir zihne sahip olmasının önemli bir koşuludur. Arendt de, Kant'ı

³⁴ a.g.e., s.259-60.

³⁵ a.g.e., s. 183.

izleyerek adil bir politik yargı üretebilmenin temel prensibinin düşüncüyü kamuya açmak yani düşüncenin geçerliğini sınamak ve yargının doğru olduğunu onamak için diğer bireylerin düşüncelerine başvurmak olduğunu belirtir. Tüm bunlar ışığında son bölümde, bu çalışmanın özet kısmında yer alan “Arendt, aşkınsal Kant estetiğinin elemanlarını kendi ampirik politik yargısının temel taşları haline getirme çabası içinde Kant’ı detransandantalize etmiş midir?” sorusuna odaklanılacaktır.

Sonuç Yerine

Arendt’in Kant felsefesinde başvurduğu prensip ya da kavramları incelerken gözden kaçırılmaması gereken en önemli husus, Kant’ın her zaman aşkınsal bir düzleme gönderme yaptığı gerçeğidir. Kant felsefesi aşkınsal bir felsefedir ve bu yönüyle Kant için yukarıda bahsi geçen beğeni yargısının iletişebilirliği, insan doğasının toplu yaşamaya olan yatkınlığı ya da usun kamusal alanda kullanımı gibi kapasitelerin her biri insana içkindir ve her biri ancak aşkınsal bir düzlemde tartışılabilir.

Arendt için ise Kant felsefesinin bu öğeleri aşkınsal bir düzlem yerine ampirik bir düzlemde de düşünülebilirler. Bu sayede de bu üç özellik, Arendt’in en nihayetinde totaliter bir düşünceye neden oldukları için sakıncalı bulunduğu tümeller ve onlara dayalı düşünme biçiminden kurtarılabilirler. Beiner’e göre bu tutumuyla Arendt, Kant felsefesinin bu nosyonlarını aşkınsal karakterlerinden sıyrarak ampirik hale getirir yani onları ‘detransandantalize’ eder.³⁶ Ona göre Arendt, üçüncü kritikte yer alan iletişibilme özeliği (communicability) ile Kant’ın kritik öncesi dönemine ait yazılarında yer alan sosyallik kavramı arasında bir süreklilik olduğunu iddia eder. Transandantal öğeleri kısmen bu şekilde detransandantalize eder Arendt. Ancak iddiasının devamında Beiner Kant felsefesinde bu tutumun kabul edilemez olduğunu belirtir. Çünkü, Kant felsefesi estetik yargıyı asla toplumsal ve dolayısı ile ampirik bir zemine dayandırmaz.³⁷ Bu tür bir yaklaşım Kant açısından insanın otonomisine zarar vermek anlamına gelir. Beiner, bu iddiayı temel olarak Kant’ın şu ifadesine dayandırır: “...diğer insanların estetik yargılarını bireyin estetik yargısı için temel ölçüt olarak tanımlamak [otonomi değil] heteronomi olurdu” (CJ §32).

Beiner’in ortaya attığı bu iddiayı destekleyen savlardan biri Norris’e aittir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Norris’e göre Kant’ın refleksif yargısı Arendt’in amacına uygun değildir çünkü bu yargı değerlendirdiği ve hakkında fikir beyan ettiği tarihsel ve dünyevi koşullardan çıkarsanamaz.³⁸ Fakat Arendt’in umduğu

³⁶ Beiner, 1997, s.190.

³⁷ a.g.e., s.190.

³⁸ Norris, a.g.e., s.168.

şey tam da budur. İşte bu nedenle Kant estetiğinde *sensus communis* iki fakülte arasındaki deneyimin aşkınsal koşulu olarak belirirken Arendt için *sensus communis* polislin çoğulluğunda ortaya çıkan ve bireyler arasındaki ilişkiyi mümkün kılan bir koşul olarak karşımıza çıkar.³⁹ Dahası, Arendt kamusal ilkesini siyasi kararlara rehberlik edecek kültürel ve siyasi bir ideal olarak resmederken iletişibilme özelliğini insanların paylaştığı ortak bilginin bir önkoşulu olarak betimler. Bu ön koşul, bir şeyi kamusalılaştırmak ya da onu bir sır olarak saklamanın önkoşuludur Arendt'in yaklaşımında. Tüm bunlara dayanarak Norris, Arendt'in bu iki transandantal ilkeyi ampirik kriterlere dönüştürmüş olduğu iddiasını destekler.⁴⁰ Benzer şekilde, Yar da *genişletilmiş zihniyet* kavramının bireyin düşüncesini potansiyel olarak diğer bireylerin olası düşüncelerine açmak yerine Arendt için çoğu zaman bireyin diğer insanlarla olan diyalogunu ima ettiğini belirtir.⁴¹

Tüm bu yorumları izleyerek belki bir kez daha şu sonuca varılabilir: Hannah Arendt, Kantçı sağduyu, *genişletilmiş zihniyet*, kamusal ve iletişibilme özelliğini transandantal kimliklerinden sıyrarak tarafsız bir politik yargı anlayışının ampirik kriterleri haline getirmiştir. Arendt'in projesinin bu halinde günümüz politik yaşamı için düşünürün umduğu bir politik yargı kriteri bulunmasa da Arendt'in yaklaşımı Kant felsefesi ve özellikle estetik çalışmaları için oldukça önemlidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde göz önünde bulundurulması gereken şey şudur: Hannah Arendt düşüncesi, tarihin insanoğlunu tecrübe etmeye zorladığı bir takım olaylar karşısında izleyiciler olarak bizlere Kantçı transandantal estetiğin bazı unsurlarını yeniden gözden geçirmemizi işaret eder. Bu bağlamda, bugün Arendt'in önemli bir taraf olduğu bu tartışma da Kant estetiğinin sadece güzel yargısı değil yüce yargısı da olası siyasi karakteri hakkında sorgulanır olmuştur. Dolayısıyla Arendt ve onun Kantçı yargı üzerine yaptığı yorumların bu yüzyılda hararetle tartışılmalı estetik ve politika arasındaki ilişkiye dair değerli teorik tartışmalar içerdiğini göz ardı etmemek gerekir.

³⁹ a.g.e., s.187.

⁴⁰ a.g.e., s.187.

⁴¹ Yar, a.g.e., s.21.

KAYNAKÇA

- ARENDR, Hannah. *The Life of the Mind*, Secker & Warburg, London,1978.
- *The Promise of Politics*, Schocken Books, New York, 2005.
- *The Human Condition*, University of Chicago Press, Chicago, 1998.
- *Between Past and Future*, Penguin Books, New York, 1993.
- *Hannah Arendt: Lectures on Kant's Political Philosophy*, trans. Ronal Beiner, University of Chicago Press, Chicago, 1982.
- "What Is Existenz Philosophy?" *Partisan Review*, Vol. 13, No:1,1946.
- *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*, Penguin: New York,1994.
- *Geçmiş ile Gelecek Arasında*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- BEINER, Ronald. "Interpretive Essay", *Hannah Arendt: Lectures on Kant's Political Philosophy*, The University of Chicago Press, Chicago,1982.
- *Philosophy in a Time of Lost Spirit: Essays on Contemporary Theory*. University of Toronto Press Incorporated, 1997.
- BERNSTEIN, J. Richard. *Philosophical Profiles: Essays in a Pragmatic Mode*, PA: University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1986.
- DEGRYSE, Annelies. "Sensus Communis as a Foundation for Men as Political Beings: Arendt's Reading of Kant's Critique of Judgment", *Philosophy and Social Criticism*, Vol.37, No:3, 345–358, 2011.
- KANT, Immanuel. *Critique of Judgment*. Trans. James Meredith. Oxford University Press, New York, 1978.
- *Critique of Pure Reason*, trans. & ed. Paul Guyer ve Allen W. Wood, Cambridge University Press: Cambridge, New York, 2007.
- MARSHALL, David L. "The Origin and Character of Hannah Arendt's Theory of Judgment", *Political Theory*, Vol. 38, No:3, 367– 393, 2010.
- NORRIS, Andrew. "Arendt, Kant, and the Politics of Common Sense", *Polity*, Vol.29, No:2, 165–191, 1996.
- YAR, Majid. "From Actor to Spectator: Hannah Arendt's 'Two Theories' of Political Judgement". *Philosophy & Social Criticism*, Vol.26. No:2, 1–27, 2000.

